

ŠVIETIMO LAIKŲ PRANCŪZŲ MĄSTYTOJŲ ĮTAKA TAUTOS SAMPRATAI 1791 M. GEGUŽĖS 3-IOSIOS KONSTITUCIJOJE

ARNAUD PARENT

Mykolo Romerio universitetas
Mykolas Romeris University
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
El. paštas arnaudparent@hotmail.com

Santrauka

1788–1792 metais Abiejų Tautų Respublikoje vykęs Ketverių metų Seimas įvykdė reikšmingų reformų. Svarbiausias iš jo atliktų darbų buvo 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucija. Vienas iš esminių dalykų, dėl kurių turėjo apsispręsti Konstitucijos kūrėjai, buvo tautos sąvokos apibrėžimas.

Konstitucija buvo parašyta švietimo epochoje ir tuo pačiu metu, kai vyko Prancūzijos revoliucija, todėl straipsnyje svarstoma, kokią įtaką Konstitucijos redaktoriams apibūdinant ir suvokiant tautą bei jos atstovavimo būdą turėjo prancūzų mąstytojai ir įvykiai Prancūzijoje.

Straipsnyje nagrinėjama, kaip Gegužės 3-iosios Konstitucijoje buvo apibrėžta tautos sąvoka, koks joje nustatytas tautos atstovavimo būdas, ir jie lyginami su tų laikų prancūzų mąstytojų mintimis ir norminiais teisės aktais. Tai bus įnašas į minčių sklaidą tiriant XVIII a. Prancūzijos ir Lietuvos bei Lenkijos teisės filosofijos ir konstitucinės teisės istoriją.

Reikšminiai žodžiai: 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucija; švietimo laikai; Prancūzija; Abiejų Tautų Respublika; prancūzų mąstytojai; tauta; pilietybė; mandato pobūdis.

Įvadas

Valdant Stanislovui Augustui Poniatovskiui Abiejų Tautų Respublikoje vyko svarbūs pokyčiai. Jo valdymo metu vykęs Ketverių metų Seimas įvykdė reikšmingų reformų ir priėmė svarbių teisės aktų, iš kurių pagrindinis – 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucija. Jos redaktoriams viena iš didžiausių problemų buvo tautos sąvokos apibrėžimas. XVIII a. antroje pusėje tauta užėmė vis daugiau vietos Europos politiniame mąstyme, o Lietuvos ir Lenkijos Respublikoje tauta tebebuvo laikomi tik bajorai, savo ruožtu prastuomenė neturėjo jokio vaidmens valstybės politikos reikaluose.

Kadangi Konstitucija buvo parašyta Šviečiamajame amžiuje, verta panagrinėti, kokios įtakos jai turėjo prancūzų švietėjai, kurių idėjos tuo metu skleidėsi Europoje. Reikia prisiminti, kad jau 1770 m. Baro konfederatai buvo paprašę abato Gabrielio Bonnot de Mably (1709–1785) ir filosofo Jeano-Jacqueso Rousseau (1712–1778) patarimų, kaip pertvarkyti Respublikos santvarką, ypač stiprinant šalį dėl kaimyninių valstybių keliamos grėsmės¹. G. de Mably parašė „Apie Lenkijos valdymą ir įstatymus“ (*Du gouvernement et des lois de Pologne*), J.-J. Rousseau – „Mintys apie Lenkijos² vyriausybę ir jos planuojamą

¹ 1768 m. Respublikos didikai įkūrė Baro konfederaciją, kad sustabdytų Rusijos kišimąsi į Respublikos reikalus ir karaliaus Stanislovo Augusto Poniatovskio reformas. 1770 m. Baro konfederacijos atstovas grafas Michailas Wielhorskis (1730–1794) buvo išsiustas į Prancūziją, Versalio rūmus, kad pasipriešintų Rusijos ir Prūsijos šalininkams. Ten jis kreipėsi į mąstytojus abatą G. de Mably ir J.-J. Rousseau. Žr. Cottret, M., Cottret, B. *Jean-Jacques Rousseau*. Paris, 2005, p. 630.

² Autoriai kūrinių pavadinimuose mini Lenkiją, bet žinant jų turinį ir glaudžius tų laikų politinius Lietuvos ir Lenkijos ryšius galima drąsiai tvirtinti, kad jie skiriami ir Lietuvai.

pertvarkymą“ (*Considérations sur le gouvernement de la Pologne et sur sa réformation projetée*)³. Tarp prancūzų, kurie prisidėjo prie Abiejų Tautų Respublikos reformų, abato ir filosofo patarimai buvo svarbiausi. Nemažą vaidmenį teikiant pasiūlymus, kaip pertvarkyti Respubliką, atliko ir fiziokratų (*physiocrates*) atstovai⁴, pavyzdžiui, Pierre’as-Paulis Le Mercieris de la Rivière, nors jo raštai apie Respubliką tuo metu nebuvo žinomi⁵. Dar vienas prancūzas – Césaris-Félicité Pyrrhys de Varille⁶, kuris įsikūrė Respublikoje, irgi išreiškė nuomonę apie valstybės santvarką. Be to, Prancūzija ir Abiejų Tautų Respublika patyrė reikšmingų perversmų tuo pačiu metu, tad akivaizdu, kad Prancūzijoje vykstanti revoliucija turėjo įtakos Respublikos reikalams ir mąstytojams.

³ Abatas G. de Mably „Apie Lenkijos valdymą ir įstatymus“ pradėjo rašyti 1770 m., J.-J. Rousseau susipažino su G. de Mably raštais ir rašė savo tekstą 1771 m. Vėliau G. de Mably parašė „Paaiškinimai Ponui grafiui M. Wielhorskiui“ (*Eclaircissements à Monsieur le Comte de Wielhorski*). Šis tekstas tapo kūriniu „Apie Lenkijos valdymą ir įstatymus“ antrąja dalimi.

⁴ Tuo metu Prancūzijoje buvo išplitusi *fiziokratija*. Tai buvo ekonomistų mokykla, kurių doktrinos skelbtos idėjos apie žemės ūkio pranašumą ir ekonominę laisvę.

⁵ Pierre’as-Paulis Le Mercieris de la Rivière (gimė apie 1719 m., mirė 1793 arba 1801 m.) 1747–1757 metais buvo Paryžiaus parlamento narys, 1767 m. išleista jo knyga „Politinių visuomenių prigimtinė tvarka“ (*Ordre naturel et essentiel des sociétés politiques*). Dar parašė „Bendrasis lenkų interesas“ (*L’intérêt commun des Polonais ou Mémoire sur les moyens de pacifier pour toujours les troubles actuels de la Pologne, en perfectionnant son gouvernement et conciliant ses véritables intérêts avec les véritables intérêts des autres peuples*). Rankraštis saugomas Prancūzijos valstybiniuose archyvuose (*archives nationales*, rankraštis K. 1317, rašte trūksta 44–49 ir 62–67 puslapių). Traktatas buvo parašytas 1771–1772 m. balandžio mėn., galima spėti, kad jį parašyti įkvėpė grafas M. Wielhorskis. Šis veikalas niekada nebuvo publikuotas, todėl neturėjo atgarsio, priešingai nei abato G. de Mably ir J.-J. Rousseau traktatai.

⁶ Césaris-Félicité Pyrrhys de Varille (1708–1800) 1755 m. išvyko į Lenkiją, ten susipažino su Stanislovu Konarskiu, Ignotu Krasickiu, Stanislovu Poniatovskiu. Išstudijavęs Respublikos santvarką, tarp kitų veikalų parašė „Istoriniai ir politiniai laišškai jo didenybei kunigaikščiui Jonui Sanguškui apie tarpuvaldį Lenkijoje nuo Pacta Conventa arba karalių laisvojo rinkimo“ (*Lettres historiques et politiques à son altesse Le Prince Jean Sanguszko sur les Interrègnes de Pologne depuis les établissements des Pacta Conventa ou l’Election libre des Roys*. Lubartow; Varsovie, 1764).

Straipsnio tikslas – išnagrinėti, kaip Gegužės 3-iosios Konstitucijoje buvo apibrėžta tautos sąvoka, koks joje nustatytas tautos atstovavimo būdas, ir palyginti juos su tų laikų prancūzų mąstytojų mintimis ir norminiais teisės aktais. Tai bus įnašas į minčių sklaidą tiriant XVIII a. Prancūzijos ir Lietuvos bei Lenkijos teisės filosofijos ir konstitucinės teisės istoriją.

Siekiant atsakyti į iškeltus klausimus bus aptartos kelių reikšmingų Abiejų Tautų Respublikos mąstytojų mintys. Žinoma, tiksliai įvertinti, ar idėjos, reiškiamos Respublikos reformatorių raštuose ir Konstitucijoje, yra atėjusios iš Prancūzijos, ar yra vietinės, neįmanoma, galima pastebėti tik panašumus⁷. Straipsnyje remiamasi Respublikos mąstytojų raštais bei Prancūzijos ir Abiejų Tautų Respublikos norminiais teisės aktais. Toliau bus aptariama tautos apibūdinimo problema (I), balsavimo cenzas (II), mandato pobūdis (III) ir jų įgyvendinimas Konstitucijoje (IV).

I. Tautos apibūdinimo problema

Per paskutiniuosius XVIII a. 30 metų Prancūzijoje, remiantis švietimo filosofų mintimis, žodžių *tauta* (*peuple*) ir *pilietis* (*citoyen*) samprata pasikeitė. 1765 m. „Enciklopedijoje“⁸ rašoma, kad *tauta* reiškia tik tam tikrą gyventojų dalį – žemdirbius ir darbininkus, kad „Tautos nariai yra didžiausia ir svarbiausia šalies dalis“⁹. Tautos apibrėžimo kaitą atskleidžia 1789 m. anonimiškai išleistas garsus abato Emmanuelio Sieyès'o (1748–1836) veikalas „Kas yra trečiasis luomas?“ (*Qu'est-ce que le tiers état?*), kuriame autorius, aiškindamas

⁷ Problemą apibūdinant minčių šaltinį aprašė ir Kazimierz Opalekas knygoje apie Ch. de Montesquieu ir jo įtaką Respublikoje: „Montesquieu įtaką mūsų teritorijoje galima matuoti vien iš jo paimtų citatų kiekio“. Žr. Opalek, K. *Monteskusz i jego dzieło*. Wrocław, 1959, p. 267.

⁸ *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*. 1765, vol. 12, p. 475.

⁹ « ... la partie la plus nombreuse et la plus nécessaire de la nation ».

tautinio suvereniteto principą, suteikė žodžiui *tauta* naują politinę reikšmę – tai yra visi, kurie nepriklauso aukštuomenei.

Šis tautinio suvereniteto principas Prancūzijoje buvo įtvirtintas „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijoje“ (*Déclaration des droits de l'homme et du citoyen*, 1789 m. rugpjūčio 26 d.). Pirmajame jos straipsnyje pažymėta: „Žmonės gimsta laisvi ir lygiateisiai ir tokiais išlieka. Visuomeniniai skirtumai gali būti grindžiami tik bendra nauda“¹⁰, o trečiajame rašoma: „Suverenumo šaltinis yra tauta. Jokia žmonių grupė, joks asmuo negali turėti valdžios, kuri aiškiai nesuteikta tautos“¹¹.

1789–1790 metais žodžio *tauta* sampratoje pokyčių vyko ir Abiejų Tautų Respublikoje, vadinamojoje *bajorų Respublikoje*, kurioje tauta buvo sudaryta tik iš bajorų. Kaip ir Prancūzijoje, Respublikos mąstytojai taip pat mąstė apie *tautos* ir *piliečio* apibūdinimą. Kilo klausimas, kas yra rinkėjų visumos narys ir kas turi teisę būti išrinktas į Seimą bei atstovauti kitiems piliečiams.

Nei G. de Mably, nei J.-J. Rousseau patarimuose, kaip pertvarkyti Respubliką, nepateikė *tautos* ar *piliečio* apibūdinimo. Nagrinėjant J.-J. Rousseau raštus matyti, kad „Kalboje apie nelygybės pagrindus tarp žmonių“ (*Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes*, 1754) filosofas akcentuoja žmogaus prigimtinę laisvę, o „Visuomeninėje sutartyje“ (*Du contrat social*, 1762) iš esmės teigia, kad piliečių bendruomenė apima visus, kurie nori būti jos nariais. Tačiau traktate „Apie Lenkijos valdymą ir įstatymus“ autorius aiškina, kad baudžiauninkai (kurie sudarė didžiausią Respublikos gyventojų dalį) tik po ilgo proceso gali tapti laisvi ir įgyti piliečių teises. G. de Mably patarimuose taip pat buvo rašoma apie laipsnišką baudžiauninkų išlaisvinimą. Vadinas, Abiejų Tautų

¹⁰ « Les hommes naissent et demeurent libres et égaux en droits. Les distinctions sociales ne peuvent être fondées que sur l'utilité commune ».

¹¹ « Le principe de toute souveraineté réside essentiellement dans la Nation. Nul corps, nul individu ne peut exercer d'autorité qui n'en émane expressément ».

Respublikos mąstytojai iš prancūzų švietėjų negavo aiškaus piliečio sąvokos apibrėžimo.

Dėl to Respublikos mąstytojai turėjo patys sukurti piliečio apibrėžimą. Tad Franciszekas Salezy Jezierskis¹², 1789 m. išvertęs į lenkų kalbą abato E. Sieyès'o¹³ veikalą, tiesiog pakeitė prancūzų žodžius *trečiasis luomas* (*Tiers-Etat*) žodžiu *tauta* (*pospólstwo*)¹⁴. Jo manymu, *tauta* – tai darbštūs, vargstantys žmonės ir nuskurdinta bajorija, kuri dirba¹⁵. Pasak jo, kadangi tauta kuria šalies turtą, ji turi būti pirmoji šalyje ir sudaryti naciją. Tai labai atitiko E. Sieyès'o nuomonę.

Kiek kitokios nuomonės laikėsi Adamas Rzewuskis¹⁶, kuris priešinosi bet kokiam seimeliui, bandančiam atimti politines teises iš vargstančių bajorų. Remdamasis J.-J. Rousseau traktatais (ypač „Kalba apie nelygybės pagrindus tarp žmonių“ ir „Visuomeninė sutartis“), jis teigė, kad skurdas negali būti priežastis atimti iš piliečio civilines teises¹⁷.

F. Jezierskis vėliau kūrinyje „Abėcėlės tvarka surinktos kai kurių žodžių reikšmės“ (*Niektore wyrazy porządkiem abecadla zebrane*, Warszawa, 1791) parašė, kad tauta yra „žmonių susivienijimas, turintis bendrą kalbą, įpročius, sąjungą, turinti bendrą įstatymų visumą visiems piliečiams“. Šis apibrėžimas panašus į prancūzų mąstytojų, ypač į J.-J. Rousseau ir to meto revoliucijos veikėjų mintis.

Iš esmės įdomu pastebėti, kad, nepaisant Respublikos mąstytojų nuomonių įvairovės, apibūdindami *tautą* jie rėmėsi argumentais, labai panašiais į prancūzų švietėjų. J.-J. Rousseau idėjomis (kaip matyti, pa-

¹² Franciszekas Salezy Jezierskis (1740–1791) – kunigas, rašytojas, švietimo šalininkas. Žr. *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. 1903, t. 31–32, p. 923–928.

¹³ Sieyès, E. *Qu'est-ce que le tiers état?* 1789.

¹⁴ Jezierski, Fr. *Duch nieboszczyki Bastylii*. 1789.

¹⁵ Lesnodorski, B. *Institutions polonaises au siècle des lumières*. Varsovie, 1962, p. 30.

¹⁶ Adamas Rzewuskis (1760–1825) – pasiuntinys Seime, rašytojas, Abiejų Tautų Respublikos astovas Danijoje. Žr. *Polski słownik biograficzny*. 1992, t. 34 / 1, z. 140, p. 94–98.

¹⁷ Rzewuski, A. *O formie rządu republikańskiego myśli*. Warszawa, 1790, t. 1, p. 36–37.

vyzdžiui, iš F. Jezierskio ir A. Rzewuskio išsakytų minčių) dažnai buvo remiamasi siekiant paremti skirtingus požiūrius.

II. Balsavimo cenzas

Patarimuose Baro konfederatams G. de Mably nerašė apie tautą, bet šiek tiek aptarė balsavimo teisę. Apie atstovus į Seimą jis rašė, kad norint būti pasiuntiniu Seime, reikia būti bajoru (bet du bajorai iš tos pačios šeimos negali tuo pačiu metu dalyvauti Seime), neprikaištingos reputacijos, ne jaunesniu negu 30 metų. Be to, pasiuntinys negali dalyvauti Seime dvi kadencijas iš eilės. Taip pat abatas išreiškė būtinybę, kad „atstovai privalės turėti kažkokį žemės kiekį savo vaivadoje ir negalės vykdyti pareigų kito bajoro namuose arba jo žemėje“¹⁸. G. de Mably minčių esmė – asmenys, turintys žemės, labiau domisi viešaisiais reikalais negu tie, kurie neturi turto. Taip pat tas, kuris dirba kitam žmogui, nėra laisvas ir dėl to negali balsuoti laisvųjų žmonių susirinkime.

Reikia pastebėti, kad apie privačios nuosavybės būtinybę norint gerai tvarkyti valstybės ūkį jau kalbėjo ir fiziokratai. Pavyzdžiui, P. P. Le Mercieris de la Rivière patarimuose išreiškė nuosavybės teisės svarbą Respublikos valstybės santvarkoje, nes nuosavybės teisė – bendras visuomenės interesas¹⁹. C.-F. Pyrrhys de Varille irgi teigė, kad seimelių nariams balsavimo cenzas turi būti taikomas pagal turimą turtą. Jo nuomone, tik turintys žemės bajorai gali dalyvauti sei-

¹⁸ « tout nonce doit posséder une certaine quantité de terre dans son palatinat, et n'exercera aucun emploi domestique dans la maison d'un autre gentilhomme ou dans la régie de ses terres... Ce règlement est indispensable, parce qu'il est naturel qu'un possesseur de fonds prenne plus d'intérêt à la chose publique que celui qui ne possède rien en propre. D'ailleurs, un homme qui est soumis aux ordres d'un maître est indigne de porter un suffrage quand il faut décider des loix d'un peuple libre ». Žr. Mably, G. de. *Oeuvres complètes de l'abbé de Mably, VIII, du gouvernement et des loix de la Pologne*. Lyon, 1792, p. 19–20.

¹⁹ Le Mercier de la Rivière, P.-P. L'intérêt commun des Polonais. *Archives nationales*. K. 1317.

meliuose, be to, reikėtų nuspręsti, kiek žemės bajorai privalo turėti, kad galėtų balsuoti²⁰.

Taigi Respublikos mąstytojai kėlė idėjas dėl balsavimo cenzo remiantis žemės nuosavybe. Pavyzdžiui, anot Hugo Kołłątajaus (1750–1812)²¹, neapsišvietusių, neturinčių finansinės nepriklausomybės neturtingų žmonių nuomonė priklauso nuo turtingų žmonių nuomonės²², vadinasi, būdami nelaisvi, jie negali laisvai balsuoti. Tik tie, kurie turi finansinę nepriklausomybę, turi balsavimo teisę. Iš esmės, H. Kołłątajaus nuomone, balsavimo teisė turi priklausyti nuo turto dydžio²³. Šios idėjos labai panašios į G. de Mably, C.-F. Pyrrhys de Varille ir fiziokratų mintis.

Beje, H. Kołłątajus, kaip ir fiziokratai, teigė, kad vienintelis turto šaltinis kyla iš žemės. Reikia prisiminti, kad pagal fiziokratus visuomenė yra sudaryta iš trijų klasių: gamybinio luomo (žemdirbių); žemės savininkų luomo (šis luomas turėtų būti vyraujantis, nors buvo laikomas neproduktyviu); pramonininkų ir prekybininkų, kurie užsidirba pinigais, bet nieko negamina²⁴. Dėl to, fiziokratų požiūriu, politiniame gyvenime gali dalyvauti ne visi šalies gyventojai, o tik žemės savininkai, kurių politinės teisės priklauso nuo turimos žemės. Esmė yra tokia,

²⁰ « Il seroit donc à désirer en second lieu que nos loix entrassent davantage dans le détail par rapport aux possessions réelles que les gentilshommes d'un palatinat doivent avoir pour jouir du droit de suffrage actif, et de délibération dans nos Diétines. Il faudroit fixer sans ambiguïté par une loy expresse l'espèce, et la quantité des terres, possessions ou revenus annuels dont chacun devoit être propriétaire vray et effectif pour pouvoir y assister ». Žr. Pyrrhys de Varille, C.-F. Première lettre sur les diettes de convocation. *Lettres historiques et politiques à son altesse Le Prince Jean Sanguszko sur les Interrègnes de Pologne depuis les établissemens des Pacta Conventa ou l'Élection libre des Roys*. Lubartow; Varsovie, 1764, p. 64–65.

²¹ Hugo Kołłątajus (1750–1812) – kunigas, politinis rašytojas, Lenkijos vicekancleris, Edukacinės komisijos narys. Ketverių metų Seime vadovavo radikaliam respublikonų sparnui, buvo vienas iš 1791 m. gegužės 3-iosios Konstitucijos autorių.

²² Kołłątaj, H. *Listy anonima, i Prawo polityczne narodu polskiego* [1788–1790]. Opracowali: B. Leśnodorski i H. Wereszycka. Warszawa, 1954, vol. 1–2, p. 296.

²³ *Ten pat*, vol. 1, p. 292–296.

²⁴ Viguerie, J. de. *Histoire et dictionnaire du temps des lumières*. Paris, 2007, p. 300.

kad žemės savininkų interesai neatskiriami nuo Respublikos interesų (kitaip nei kilnojamojo turto savininkų, kurie gali išsigabenti savo turta į užsienį)²⁵. Tokio požiūrio laikėsi ir H. Kołłątajus. Pasak jo, bajorų Respublika turi tapti žemės savininkų tauta, o politinės teisės iš mažųjų bajorų turėtų būti atimtos.

H. Kołłątajus buvo vienas iš reikšmingų pažangesnių švietimo epochos veikėjų Respublikoje, todėl jo pasisakymas prieš bajorų lygybę gali atrodyti keistas. Bet tai atitinka fiziokratų mintis, pagal kurias įgimtos lygybės tarp žmonių nėra (skirtingai nuo švietimo epochos filosofų, kurie teigė, kad visi žmonės lygūs)²⁶.

Aptardamas miestelėnų teises H. Kołłątajus teigė, kad jie galėtų turėti atstovus, kurie posėdžiautų atskirame kambaryje. Jis siūlė bikamerinį modelį: miestelėnams būtų skirti žemieji rūmai, o aukštuomenei – aukštieji. Tačiau H. Kołłątajus neprašė miestelėnams lygių politinių teisių su bajorija ir net nenorėjo, kad miestelėnai turėtų žemės.

Kitam Respublikos mąstytojui kunigui Stanisławui Wawrzyniecui Staszyciui²⁷, kuris pats buvo miestelėnas, bajorų Respublika nepatiko. Kaip ir H. Kołłątajus, jis rėmė savininkų tautos koncepciją, tačiau prieštaravo bajorijos, turinčios žemės, privilegijoms bei reikalavo miestelėnams pusės vietų Seime²⁸. Remdamasis J.-J. Rousseau idėjomis („Visuomeninė sutartis“), St. Staszicas kūrinyje „Įspėjimai Lenkijai“ (*Przestrogi dla Polski*, 1790) rekomendavo balsavimo cenzą nustatyti pagal mokesčių kiekį, o ne pagal žemės nuosavybės arba rentų dydį. Jo nuomone, kiekviena vaivadija turi išrinkti atstovų skaičių pagal sumo-

²⁵ Dany, Ch. *Les idées politiques et l'esprit public en Pologne à la fin du XVIIIe siècle, la Constitution du 3 Mai 1791*. Paris, 1901, p. 72; Kołłątaj, H. *Listy anonima, i Prawo polityczne narodu polskiego...*, vol. 1, p. 292–299.

²⁶ Viguierie, J. de. *Histoire et dictionnaire du temps des lumières...*, p. 478.

²⁷ Stanisławas Wawrzyniec Staszicas (1755–1826) – kunigas, politinis rašytojas. *Žr. Polski słownik biograficzny*. 2004, t. 42 / 4, z. 175, p. 540–551.

²⁸ Walicki, A. The idea of nation in the main currents of political thought of the Polish enlightenment. *Constitution and Reform in Eighteenth-Century Poland: The Constitution of 3 May 1791*. Bloomington, 1998, p. 165.

kėtą mokestį²⁹. Be to, kaip J.-J. Rousseau, pirmenybę jis teikė asmenų bendrijai, o ne pavieniams asmenims³⁰.

III. Mandato pobūdis

Be tautos apibūdinimo ir balsavimo cenzo problemų, Gegužės 3-iosios Konstitucijos kūrėjams taip pat kilo klausimas, koks mandato pobūdis turėtų būti naudojamas skiriant atstovus į Seimą. Ar mandatas bus imperatyvusis (atstovas turi įvykdyti tai, ką liepė jį išrinkę asmenys), ar reprezentatyvusis (atstovas atstovauja visai tautai, bet ne atskirų asmenų interesams, o mandatas yra laisvas ir neatšaukiamas)?

Nagrinėjant prancūzų mąstytojų raštus matyti, kad P.-P. Le Mercieris de la Rivière³¹, kaip ir G. de Mably³² ir C.-F. Pyrrhys de Varille³³, rėmė imperatyvųjį mandatą. Taip galvojo ir J.-J. Rousseau, kuris teigė, kad imperatyvusis mandatas yra geras būdas garantuoti seimelių valią³⁴.

²⁹ Dany, Ch. *Les idées politiques...*, p. 78.

³⁰ Staszic, St. *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*. Kraków, 1926, p. 19; Grzeskowiak-Krwawicz, A. *Deux libertés: l'ancienne et la nouvelle dans la pensée politique polonaise du XVIIIe siècle. Liberté: héritage du passé ou idée des lumières?* Kraków; Warszawa, 2003, p. 52.

³¹ Le Mercier de la Rivière, P.-P. L'intérêt commun des Polonais. *Archives nationales*. K. 1317.

³² « ... si une diétine antécomitale se séparait avant d'avoir élu ses nonces et dressé ses instructions... ». Žr. Mably, G. de. *Oeuvres complètes de l'abbé de Mably, VIII, du gouvernement et des loix de la Pologne*. Lyon, 1792, p. 32.

³³ « Il s'agit dans nos Diétines du choix des Nonces, et de l'instruction que doit leur donner chaque Province sur ce qui concerne le bien de la Patrie, et son avantage particulier ». Žr. Pyrrhys de Varille, C.-F. Première lettre sur les diettes de convocation. *Lettres historiques et politiques à son altesse Le Prince Jean Sanguszko sur les Interrègnes de Pologne depuis les établissements des Pacta Conventa ou l'Élection libre des Roys*. Lubartow; Varsovie, 1764, p. 63.

³⁴ « Le second moyen est d'assujettir les représentants à suivre exactement leurs instructions et à rendre un compte sévère à leurs constituants de leur conduite à la Diète ». Žr. Rousseau, J.-J. Considérations sur le gouvernement de Pologne, et sur sa réformation projetée. 1772. Rousseau, J.-J. *Oeuvres complètes. III, Ecrits politiques*. Paris, 1964, p. 979.

Gilinantis į Respublikos mąstytojų mintis matyti, kad H. Kołłątajus traktatuose „Anonimo laišakai“ ir „Lenkų tautos politinė teisė“³⁵ gynė reprezentatyvųjį mandatą. Tokiam mandatui pritarė ir St. Staszicas. Respublikos valdovas Stanislovas Augustas Poniatovskis, norėdamas apsaugoti paskyrimo teisę, irgi priešinosi imperatyviajam mandatui³⁶. Jo nuomone, pasiuntiniai turėjo balsuoti ne pagal nurodymus, o pagal savo įsitikinimus³⁷.

Be to, kalbant apie mandato pobūdį reikia pastebėti, kad Prancūzijos revoliucijos veikėjai ne tik stengėsi apibūdinti, kas yra tauta ir kaip ši tauta turi būti atstovaujama, bet ir kaip ją unifikuoti. Prancūzijos Karalystėje prieš revoliuciją būta didelės įvairovės tarp provincijų: įvairios kalbos, įvairios teisinės ir matavimo sistemos. Tai nepatiko revoliucionieriams, kurie bet kokią partikuliarizmą suvokė kaip žalą tautai, dėl to siekė, kad viskas būtų ne tik unifikuota, bet ir suvienodinta.

Įdomu pastebėti, kad panašiai Abiejų Tautų Respublikoje samprotavo H. Kołłątajus. Respubliką sudarė dvi valstybės: Lenkija, sudaryta iš Didžiosios bei Mažosios Lenkijos, ir Lietuva, ir jose gyveno įvairios tautos, kaip antai: lenkai, lietuviai, žydai. H. Kołłątajaus teigimu, Didžioji Lenkija, Mažoji Lenkija ir Lietuva skyrėsi civiliniais įstatymais ir papročiais kaip visiškai atskiros tautos. O jis modernią valstybę įsivaizdavo tokią, kurioje įstatymai visiems yra vienodi. Dėl to H. Kołłątajus norėjo vieno kodekso ir vieno procedūrų kodekso visoms provincijoms, kaip ir Prancūzijoje, kur jakobinai (kurie norėjo stiprios ir centralizuotos valdžios) rekomendavo prancūzų kalbą kaip vienintelę valstybės kalbą. Jis siūlė ir Lietuvoje lenkų kalbą padaryti įstatymų, teismų, administracijų ir mokyklų kalba³⁸.

³⁵ Kołłątaj, H. *Listy anonima, i Prawo polityczne narodu polskiego...*, vol. 1, p. 273, 332–333; vol. 2, p. 16, 30, 51–52.

³⁶ Lukowski, J. Recasting utopia: Montesquieu, Rousseau and the Polish constitution of 3 may 1791. *The historical journal*. 37 (1994), p. 74.

³⁷ Rostworowski, E. Republicanisme “sarmate” et les Lumières. *Studies on Voltaire and the eighteenth century*. Genève, 1963, vol. 24 / 17, p. 1434.

³⁸ Išskyrus religines pamokas. Žr. Kołłątaj, H. *Listy anonima i Prawo polityczne narodu polskiego...*, vol. 1, p. 367, 369–370; vol. 2, p. 245–247.

IV. Tautos apibūdinimo, balsavimo cenzo ir mandato pobūdžio įgyvendinimas Konstitucijoje

Gegužės 3-iosios Konstitucijoje paminėtas tautos suverenumo principas. 5 straipsnyje teigiama: „Visa žmonių visuomenės valdžia kyla iš tautos valios“³⁹. Tai labai panašu į J.-J. Rousseau mintis ir minėtąjį „Žmogaus ir piliečio teisių deklaracijos“ 3 straipsnį. Tautos valia taip pat paminėta 11⁴⁰ straipsnyje, kuriame teigiama: „Tauta privalo pati save ginti nuo užpuolimo ir saugoti savo vientisumą“.

Bet Konstitucijoje žodis *tauta* – dviprasmiškas. Galima teigti, kad pagal Konstitucijos preambulę ir 2⁴¹, 3⁴² ir 4⁴³ straipsnius vartojamas terminas *tauta* nebereiškia *bajorų tauta*, tai yra nauja *tautos*, sudarytos iš bajorų, miestiečių ir valstiečių, samprata⁴⁴. Be to, ir minėtame 11 straipsnyje, kuriame kalbama apie tautinę kariuomenę (straipsnis parašytas pagal prancūzų įstatymą), yra apimami visi sluoksniai⁴⁵. Tačiau 6⁴⁶ straipsnyje *tauta* ir *piliečiai* vadinami bajorai.

Apitariant balsavimo teisę matyti, kad Gegužės 3-iosios Konstitucijoje vyrauja žemės nuosavybė paremtas balsavimo cenzas. Tiesa, 1791 m. kovo 24 d. Seimas priėmė Seimelių įstatymą, pagal kurį balsavimo teisė buvo

³⁹ 5 straipsnis: Valdymas arba viešųjų valdžių paskirtis.

⁴⁰ 11 straipsnis: Tautos karinė jėga.

⁴¹ 2 straipsnis: Bajorai žemvaldžiai.

⁴² 3 straipsnis: Miestai ir miestiečiai.

⁴³ 4 straipsnis: Valstiečiai valsčionys.

⁴⁴ Raila, E. *Apie 1791 gegužės 3-iosios konstituciją*. Vilnius, 2007, p. 53, 60.

⁴⁵ 1789 m. liepos 14 d. Prancūzijoje buvo įkurta *Tautinė gvardija (garde nationale)*, kuri atliko policijos funkcijas. 1790 m. birželio 12 d. dekretas įvedė gvardijos cenzinį verbavimą, remiantis pilietybės suvokimu. Piliečiams norint išsaugoti savo pilietines teises buvo privaloma registruotis gvardijoje. Ir pagal 1791 m. sausio 28 d. dekretą buvo nuspręsta mobilizuoti 100 000 vyrų, kaip kariuomenės rezervą. Žr.: Devenne, Fl. *La garde nationale, création et évolution (1789- août 1792)*. *Annales historiques de la Révolution française*. 1990, No 283, p. 50, 55, 57; Salmonowicz, St. *Les droits de l'homme dans la constitution du 3 mai 1791 et la tradition des libertés de la noblesse polonaise*. *The origin of Human rights*. Toruń, 1991, p. 63.

⁴⁶ 6 straipsnis: Seimas, arba įstatymų leidžiamoji valdžia.

suteikta tik bajorams žemvaldžiams, ir šis įstatymas tapo Gegužės 3-iosios Konstitucijos dalimi⁴⁷. Tai reiškia, kad Ketverių metų Seimas pritaikė mąstytojų H. Kołłątajaus⁴⁸, G. de Mably, C.-F. Pyrrhys de Varille ir fiziokratų iškeltas idėjas. Tai išryškino turtinius skirtumus: žemės turintys miestelėnai gavo pilietines teises, o neturintys žemės bajorai neteko savųjų (taigi bajorija nustojo būti vieninteliu politiniu valstybės subjektu⁴⁹).

Pagal šią tvarką balsuotojų skaičius gali atrodyti mažas. Tačiau reikia prisiminti, kad ir Prancūzijoje, kuri tuo metu pagal politikos idėjų sklaidą buvo laikoma pažangesne už Abiejų Tautų Respubliką, 1791 m. rugsėjo 3 d. Konstitucijoje nustatė, jog tarp piliečių yra *aktyviųjų piliečių* (*citoyens actifs*). Tik šie aktyvūs piliečiai gali išrinkti tautos atstovus. Aktyviais piliečiais galėjo būti tik tie, kurie turėjo Konstitucijoje nustatyto dydžio turtą⁵⁰. Vadinasi, Konstitucija suteikė balsavimo teisę 4,3 mln. piliečių, nors tuo metu šalyje buvo apie 28 mln. gyventojų.

Nagrinėjant Gegužės 3-iosios Konstitucijoje nustatytą mandato pobūdį matyti, kad buvo pasirinktas reprezentatyvusis mandatas. 6 straipsnyje aiškiai nustatyta, kad pasiuntiniai nebebus tik seimelių, bet visos tautos atstovai: „Kadangi įstatymų leidyba negali būti vykdoma visų, ir tauta tam tikslui įgalioja reprezentantus arba savo savanoriškai išrinktus atstovus, todėl mes nusprendžiame, jog seimeliuose išrinkti atstovai įstatymų leidyboje ir bendruose tautos reikaluose pagal šią Konstituciją turi būti laikomi visos tautos atstovais, kuriems išreikštas visuotinis pasitikėjimas <...>. Pasiuntinių Rūmai kaip tautos visavaldystės atspindys ir reiškėjas bus įstatymdavystės šventovė“.

⁴⁷ Bardach, J. Konstytucja 3 maja zaręczenie wzajemne obojga narodów 1791 roku. *Konstytucja 3 Maja*. Warszawa, 2001, p. 13.

⁴⁸ Kołłątaj, H. *Listy anonima, i Prawo polityczne narodu polskiego...*, vol. 1, p. 367–370.

⁴⁹ Rostworowski, E. *Républicanisme “sarmate” et les Lumières. Studies on Voltaire and the eighteenth century*. Genève, 1963, vol. 24 / 17, p. 1436.

⁵⁰ Tarp kitų sąlygų, reikia sumokėti sumą, kuri mažiausiai sudarytų tiek, kiek trijų darbo dienų atlyginimas. Žr.: Titre III: Des pouvoirs publics; Chapitre premier: De l'assemblée nationale législative; Section II: Assemblées primaires. Nomination des électeurs; Article 2.

1791 m. rugsėjo 3 d. Prancūzijos Konstitucija taip pat uždraudė imperatyvųjį mandatą⁵¹. Bet panašumas tarp 1791 m. gegužės 3 d. ir 1791 m. rugsėjo 3 d. konstitucijų dėl mandato pobūdžio čia ir baigiasi. Abiejų Tautų Respublikos reformatoriai neišreiškė valios Konstitucijoje suvienodinti valstybę kitais būdais, kaip padarė prancūzų revoliucionieriai ir siūlė H. Kollatajus.

Išvados

Straipsnyje nagrinėjama, kaip Abiejų Tautų Respublikoje buvo suvokta tauta ir jos atstovavimo būdas. Respublikos mąstytojų mintys palyginamos su tų laikų prancūzų filosofų idėjomis ir norminiais teisės aktais.

Kaip buvo pasakyta, sunku tiksliai apibūdinti, kurios konstitucinės teisės mintys gimė Respublikoje, o kurios buvo perimtos iš Prancūzijos. Kaip matyti, cituotuose Abiejų Tautų Respublikos mąstytojų raštuose apie tautos suvokimą ir jos atstovavimą randama panašių minčių, kokias kėlė prancūzų švietėjai ir fiziokratai.

Tačiau nagrinėjant Gegužės 3-iosios Konstituciją jaučiama aiški J.-J. Rousseau įtaka tautiniam suverenumui ir tautai apibrėžti. Taip pat Konstitucijoje atsispindi G. de Mably, C.-F. Pyrrhys de Varille ir fiziokratų mintys apie balsavimo teisę. Kalbant apie mandato pobūdį, skirtingai nuo prancūzų mąstytojų nuomonių, bet kaip ir prancūzų Konstitucijoje, Gegužės 3-iosios Konstitucijoje buvo priimtas reprezentatyvusis mandatas.

Nors Gegužės 3-iosios Konstitucijoje jau atsispindėjo kai kurios pažangios prancūzų švietėjų mintys, tačiau jų idėjas apie visuotinę žmonių lygybę iki galo įgyvendins Tadas Kosciūška, kuriam buvo labai artimos J.-J. Rousseau mintys. Sekdamas laisvaisiais prancūzų revoliucionieriais (ir amerikiečių sukilėliais), Polaneco manifeste 1794 m. gegužės 7 d. Tadas

⁵¹ « Les représentants nommés dans les départements ne seront pas les représentants d'un département particulier, mais de la nation entière, et il ne pourra leur être donné aucun mandat ». Žr.: Chapitre premier: De l'assemblée nationale législative; Section III: Assemblées électorales. Nomination des représentants; Article 7.

Kosciuška paskelbė visišką valstiečių laisvę. Be to, į kovą prieš kaimyninių šalių įsiveržimą įtraukdamas kilminguosius, miestelėnus ir valstiečius, jis sugebėjo surinkti įvairiausias šalies klases. Respublikos gyventojai, lygūs kovose, turėjo tapti lygiais piliečiais. Tokia mintis progresyviai išsišaknyta Lenkijos ir Lietuvos gyventojų protuose ir širdyse.

THE INFLUENCE OF ENLIGHTENMENT FRENCH THINKERS ON THE CONCEPTION OF PEOPLE IN THE CONSTITUTION OF MAY 3, 1791

ARNAUD PARENT

Summary

Keywords: Constitution of May 3, 1791; enlightenment; France; Polish-Lithuanian Commonwealth; French thinkers; people; citizenship; mandate.

During the years 1788-1792, in the Polish-Lithuanian Commonwealth, the four-year Sejm accomplished significant achievements. The most important of them was the constitution of third may 1791. One of the most difficult things the drafters of the constitution had to deal with was to define who the people were.

The constitution was redacted during the age of enlightenment and at the time the French revolution took place. For these reasons, in this article we will attempt to determinate what was the influence of French thinkers and events

taking place in France on the framers of the constitution for the definition of the people.

We will here study how in the constitution the notion of people was apprehended, which kind of representation was chosen and we will compare them to the contemporary thought of French thinkers and legal acts adopted in France. It will be a contribution to the study of the diffusion of ideas of XVIII century France into the Polish-Lithuanian Commonwealth related to the history of law philosophy and constitutional law.

Įteikta 2013 m. rugsėjo 10 d.